

УДК 811.112.2'42

НІМЕЦЬКОМОВНА МАКСИМА ТА ЇЇ ПОРІВНЯЛЬНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ЗІ СПОРІДНЕНИМИ МІКРОТЕКСТАМИ

Т.А. Смоляна (Харків)

В статті розглядається історія максими (різновиду афоризму), мікротексту, її приналежність як до фразеологічного, так і до пареміологічного фондів, надано визначення, виокремлено та наведено порівняльні характеристики із спорідненими одиницями, а саме сентенціями, хрїями, гномами, афоризмами тощо.

Ключові слова: апофегма, афоризм, гнома, максима, пареміологія, сентенція, фразеологія, хрїя.

Смоляная Т.А. **Немецкоязычная максима и ее сравнительные характеристики с родственными микротекстами.** В статье рассматривается история максимы (разновидности афоризма), микротекста, ее принадлежность как к фразеологическому, так и к пареміологическому фондам, дано ее определение, выделены и приведены сравнительные характеристики с однородными единицами, а именно сентенциями, хрїями, гномами, афоризмами и т.д.

Ключевые слова: апофегма, афоризм, гнома, максима, пареміологія, сентенція, фразеологія, хрїя.

Smolyana T.A. **German maxim and its comparative features with related microtexts.** The article analyses the history of maxim (variation of aphorism) microtext, as a part of parasitological and paremiological founds. The definition of maxim is given, comparative features with similar units such as chreias, gnomes and sentences are distinguished and indicated.

Key words: apothegm, aphorism, gnome, maxim, paremiology, phraseology, sentence, chreia.

Початок 70-х років минулого століття був відзначений виникненням трьох незалежних підходів до афоризмів: 1. афоризмів як одиниць фразеологічної системи мови, *фразеологічний* погляд на афоризм (заснований С.Г. Гавриним); 2. афоризмів як одиниць *пареміологічного* фонду мови, отримавший визнання завдяки лінгвістичному осмисленню афоризма у термінах структурної пареміології (заснований Г.В. Пермяковим); 3. афоризмів як одиниць особливого «афористичного» рівня мови при описанні її національно-культурної семантики, лінгвокраїзнавча теорія афоризму (запропонована Є.М. Верещагіним та В.Г. Костома-

ровим). Саме у рамках останнього підходу була сформульована думка про беззаперечний пріоритет саме лінгвістичного вивчення афоризмів, широко відомих у соціумі та розповсюджених у мовленні.

Лінгвістичне вивчення афоризму (як сталого у мовленні висловлення, так і мовленнєвого твору, мікротексту), котре не можна ототожнювати ні з загальною афористикою (на перетині філології, філософії та фольклористики), ні з афористикою як спеціальним розділом філології (на перетині лінгвістики, історичної поезики та теоретичної поезики) [3, с. 14].

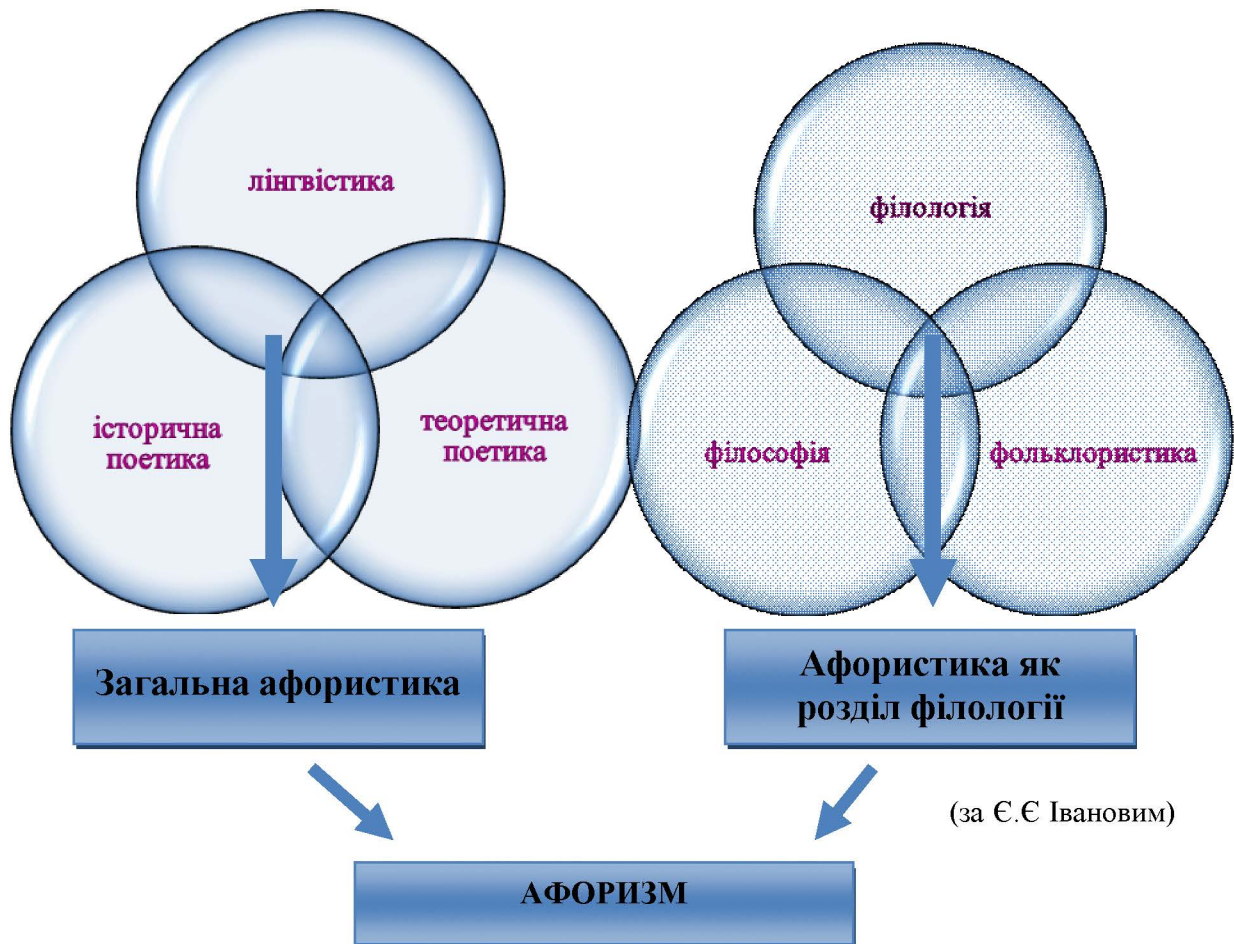

Рис. 1. Афористика як об'єкт різних дисциплін

Афоризм за своєю структурою та засобам функціонування є складним мовним об'єктом: мікротекстом, мовленнєвим твором, рекурентним висловленням, сталим висловом, прецедентним текстом, паремією, художнім текстом тощо, і тому виступає предметом дослідження декількох лінгвістичних дисциплін / піддисциплін. Існуюча концептуальна та методологічна строкатість у класифікації афоризму як власне лінгвістичного об'єкту свідчить про невизначеність основних понять та різних позицій дослідників. Відсутність власне лінгвістичної теорії афоризму слугувала причиною того, що афоризми – прецедентні тексти (перш за все з числа прислів'їв та приказок) – стали систематично вивчатися лінгвістами з середини ХІХ століття, а з розвитком фразеології як лінгвістичної дисципліни стали розглядатися у якості власне мовних феноменів за межами лінгвістики.

У рамках структурної пареміології [там само] Г.Л. Пермяковим було висунуто важливе положення про безумовну приналежність афоризмів-паремій мові безвідносно їх можливого визначення як елементів інших семіотичних систем: «тройка природа прислів'їв та приказок потребує також троякого підходу до них – як до явища мови, явища мислення та явища фольклору» [3]. Але дослідник взагалі ігнорує існування літературних афоризмів, вказуючи, що прислів'я, котрі не мають переносного змісту слід називати народними афоризмами, або просто афоризмами [5]. Не погоджуємося з цим твердженням, оскільки прислів'я та афоризм мають низку відмінностей. Суперечливість поглядів на афористику, відсутність класифікації цих одиниць та їх різновидів сприяють необхідності детального їх вивчення та систематизації. Об'єктом нашого дослідження є максима, різно-

вид афоризму, котрий поряд із сентенціями, хрїями, апофегмами тощо є малодослідженим та має свою функціональну вагомість як окремий різновид афоризму. Предметом дослідження є диференціальні характеристики німецькомовної максими як одного з різновидів афоризму. Метою є систематизація та виокремлення загальних характеристик афоризму, максими, сентенції, хрїї, гноми, апофегми, встановлення критеріїв відмінності максими від інших видів афористичних висловлень. Матеріалом дослідження слугують німецькомовні максими Нового Заповіту, максими Й.В. Гете та Г. Ліхтенберга загальною кількістю 2603 одиниць. Актуальність дослідження визначена ідеєю екзистенційної форми мови як продукту людської діяльності, призначеного для потреб людини посередника спілкування, засобу зберігання досвіду, знань, культури. Саме ці чинники і містять в собі німецькомовна максима як один з вербальних регуляторів людської поведінки в соціумі.

Афоризм та максима

Визначення слова «афоризм» відоме ще з давніх часів. Спочатку це слово було назвою медичного трактату Гіппократа, потім почало вживатись у античній літературі (гнома). Але німецькі дослідники (Ф. Шальк, П. Реквадт) доводять, що окрім медичного терміну, це слова ще в ті часи позначало сентенцію, гному, мудре висловлення. Після XIII століття афоризми почали зустрічатись у філософії, політиці, юриспруденції, природничих науках. Пізніше слово «афоризм» впроваджувалось у вжиток у різних країнах. У французькій літературній мові використовується саме слово «максима», а «афоризм» вживається лише в сфері медицини. В англійській мові спостерігаються коливання між словами «афоризм» та «максима». Але спочатку це були судження моралістичного порядку, про що свідчать такі джерела, як книга Б. Грасіана (1642), де були опубліковані правила життєвої мудрості. Розширення тематики слугувало підставою появи афоризмів не лише у звичній для висловлень області моралістики [3, с. 177]. Згодом термін перейшов і у літературознавство. Дослідники стверджують, що з початку XIX століття і до теперішнього часу «афоризм» у вітчизняній практиці вживається виключно у літературному розумінні, а однорідні йому терміни «апофегма», «максима»,

«сентенція» тощо майже не вживаються і є його різновидами.

Афоризмом ми називаємо дотепну мініатюру, висловлення, інколи парадоксальне, але завжди влучне, яке відкриває незвичайну сторону звичайного [2, с. 52]. Для афоризму як окремого жанру характерні такі ознаки: 1) глибина та оригінальність думки, у котрій виявляється індивідуальність автора; 2) узагальненість судження, котре сприяє глибині та істинності думки; 3) стислість, котра поглиблює зміст афоризму і спрямована на краще його запам'ятовування та підвищення прагматичного ефекту; 4) чіткість, відточеність, виразність думки; 5) закінченість, смислова завершеність; б) естетична завершеність, художність, поєднання мудрості та краси. Афоризму має бути властива парадоксальність, він, як правило, суперечить загальноприйнятій думці, має бути неочікуваним, незвичайним та впливати цими властивостями на свідомість читача/адресата. Для афоризму не обов'язкові закони логіки, афоризм – індивідуалістичний, це особиста думка, яка розрахована на приголомшливий ефект. Афоризм часто ставить під сумнів якийсь досвід, максима ж – навпаки, констатує істинність судження, потребу виконання/невиконання певної дії.

Максима є різновидом афоризму, який позначає загальний життєвий закон. Максима не прагне до надзвичайного прагматичного ефекту, вона не ставить під сумнів, не містить парадоксів, оскільки максима є правилом, моралістичним висловленням, нормою поведінки. Класифікація афоризму за тематичним критерієм є досить різноманітною, вважаємо саме максиму першоджерелом розвитку афоризму, саме завдяки цьому різновиду почався розвиток афоризму у сьогоdnішньому його розумінні та загальному визначенні.

Максими, які ми досліджуємо, а саме максими Нового заповіту, не є особистою думкою апостолів, а багатовіковим спостереженням, істиною, вони не прагнуть перлокутивного ефекту, а регулюють норму поведінки у суспільстві, це правила, котрими люди повинні керуватись у своїх вчинках. Афоризм, на відміну від максими, не являє собою синтез людської мудрості, не впливає на свідомість глибинною правдою, всебічним осмисленням явища. Тематика афоризмів досить широка (прикла-

ди 1-3), максима ж має морально-етичну спрямованість (приклади 4-5).

- (1) *Ein edles Beispiel macht die schweren Taten leicht.*
- (2) *Nur wer sich selbst verbrennt, wird den Menschen ewig wandernde Flamme.*
- (3) *Gute Farben färben nicht ab. Gute Beispiele leider auch nicht.*
- (4) *Gott ist Geist, und die ihn anbeten, müssen in Geist und Wahrheit anbeten.*
- (5) *Seht zu und hütet euch vor aller Habsucht! Denn auch wenn jemand Überfluss hat, besteht sein Leben nicht aus seiner Habe.*

Максима та сентенція

Оскільки межі афоризму як жанру розмиті, дослідники виокремлюють сентенції як один із видів афоризмів. До розряду сентенцій відносять незалежні літературні висловлення конкретного автора. У нашому дослідженні ми будемо класифікувати максиму як різновид афоризму, а не сентенції. Г.Г. Садовою запропонована потрібна класифікація сентенцій: у граматичному, логіко-семантичному та стилістико-функціональному аспектах. Автор виокремлює (за ознакою відправника повідомлення) сентенцію у функції характеризації та суб'єктивно-пізнавальній і сентенцію у функції переконання та висловлення авторського світогляду) [7]. Дотримуємося визначення М.Л. Гаспарова, розуміючи сентенцію як різновид афоризму, коротке загальне висловлення, переважно морального характеру, у спонукальній чи розповідній формі. При посиленні філософського змісту сентенція походить на гному, дидактичного – на максиму, а якщо вона буде вписана у конкретну ситуацію, то стане апофегмою або хрією [1, с. 165]. Деякі дослідники стверджують, що максима є моралістичним за змістом різновидом сентенції, різновидом апофегми. Ю.М. Нікіфорова та інші дослідники пишуть про відомість автора у сентенції, мова йде саме про цитату зі зв'язного тексту. Але це, на нашу думку, не може бути відправним та відмінним критерієм визначення, оскільки автор максими та афоризму майже завжди відомий, або ми відчуваємо печатку авторства (ептонім за визначенням Л.П. Дядечко, Н.А. Оніщенко). І максима, і сентенція, і афоризм цитуються без контексту, тож ознака зв'язного тексту не є релевантною

для визначення цих термінів. Якщо сентенція вживається достатньо часто та її зміст має узагальнений характер, то вона може перейти до розряду прислів'їв. В такому випадку походження подібного прислів'я буде відоме, що не є відмінною рисою більшості прислів'їв [2; 4]. Сентенціям властивий декларативний характер:

- (6) *Der Axt im Haus erspart den Zimmermann.*
- (7) *Der Appetit kommt beim Essen.*
- (8) *Alles verstehen heißt alles verzeihen.*
- (9) *Zwei Seelen wohnen, ach, in meinem Brust.*
- (10) *Der Starke ist am mächtigsten allein.*
- (11) *Sein Schicksal schafft sich selbst der Mann.*
- (12) *Alle Räder stehen still, wenn dein starker Arm es will.*
- (13) *Dem Mimen flicht die Nachtwelt keine Kränze.*

Німецькомовна максима може мати як експліцитно, так і імпліцитно виражений директивний характер (приклади 14-17). Сентенціям властивий декларативний характер:

- (14) *Du sollst nicht stehlen.*
- (15) *Du sollst nicht Ehe brechen.*
- (16) *Ihre vielen Sünden sind vergeben, denn sie hat viel geliebt: wem aber wenig vergeben wird, der liebt wenig.*
- (17) *Wer Ohren hat zu hören, der höre.*

Оскільки вони не є взаємовиключними, вважаємо доцільним розподілити декларативи на одиниці з експліцитним та імпліцитним директивним змістом.

Тож сентенція є певним філософським спостереженням, а максима є правилом поведінки, логічним або етичним принципом, котрим людина керується у своїх вчинках.

Як зазначено вище, чіткої межі не існує, одне й те саме висловлення може бути розглянуто і як максима, і як сентенція (за умови імпліцитного директивного характеру). Вважаємо критерій «повчальність» віднести до сентенцій, а «норма поведінки» / «мораль» + «повчальність» віднести до максим.

Максима та гнома, хрія, апофегма

Поряд з вище зазначеними різновидами афоризмів (максима, сентенція) вчені виокремлюють також хрію, апофегму та гному. Найбільш розповсюдженою є класифікація за генолого-семантичними відмінностями.

Гнома – узагальнення дійсності у вигляді повчальних за значенням висловлень, як правило, віршованих та анонімних, або сказаних від імені свого автора [3, с. 217]. Є.Є. Іванов ставить знак тотожності між сентенцією та гномою. М.Л. Гаспаров називає її «безособовою сентенцією», котра займає проміжне положення між безіменним прислів'ям та індивідуалізованим авторським афоризмом [там само, с. 217], висловленням повчально-філософського змісту [1, с. 165]. У античній літературі вона могла входити до складу хрії. Гнома не стала жанровим визначенням, хоча схожі форми дидактичної поезії відомі у європейській літературі (наприклад Й.В. Гете) [там само, с. 165]. Слід сказати, що у випадку віршованості, яку спостерігаємо із визначення, не можна ототожнювати гному ні з сентенцією, ні з максимою, оскільки автор останніх майже завжди відомий та взагалі не спостерігається рими.

(18) *O weh der großen Babylon!*

*Herr, tilge sie von deiner Erden,
Laß sie im Pfuhl gebraten werden,
Und, Herr, dann gib uns ihren Thron.*

Хрія – висловлення, в котрому узагальнення дійсності неможливо відділити від тієї життєвої ситуації, котра «спровокувала» його появу, коротка, стисла передача міркування. Хрію розглядають як короткий анекдот, побудований навколо повчального афоризму або вчинку великої людини [там само, с. 165]. Для хрії типова передача прямої або непрямої мови.

(19) *...Isokrates sagt, die Wurzel der Bildung sei bitter; ihre Früchte aber seien süß.*

З прикладу бачимо, що хрія – це афоризм, поєднаний із ситуацією. Друга частина наведеного прикладу (передача думки) є сентенцією.

(20) *Mose aber erzitterte und wagte nicht, es zu betrachten. Der Herr aber sprach zu ihm: „Löse die Sandale von deinen Füßen, denn der Ort, auf dem du stehst, ist heiliges Land“.*

(21) *An dem letzten und dem großen Tag des Festes aber stand Jesus und rief und sprach: Wenn jemand dürstet, so komme zu mir und trinke!*

У вище наведених прикладах (20, 21) пряма мова є афоризмом, а саме максимою. Тож можна зробити висновок з визначення та з нашого практичного матеріалу, що відмінністю максими від хрії

є лише наявність уведення прямої мови, тобто наявність мовця (референта), а також конкретна ситуація. Фактор анекдотичності/гумористичності не вважаємо провідним.

(22) *An dem letzten und dem großen Tag des Festes aber stand Jesus und rief und sprach: Wenn jemand dürstet, so komme zu mir und trinke! – хрія*

(23) *Wenn jemand dürstet, so komme zu mir und trinke! – максима*

Апофегма – афористичні висловлення, котрі експліцитно приписуються певному автору («вкладені в уста конкретної особи»), як правило, відомої історичної особистості, базуючись на наявності текстологічних джерел, або за плітками [там само, с. 217]. Апофегмою є моральні та інші поради, котрі висловлені у формі звернення до співрозмовника [там само, с. 215].

На наш погляд, досить складно відрізнити апофегму від хрії, оскільки в обох висловленнях визначення наголошує наявність прямої мови.

Німецький дослідник Ф. Додель дотримується іншої думки щодо апофегми. «Занадто часто зустрічаємо такі типові для апофегми одиничні висловлення та анекдоти, котрі посилаються на певний досвід» [9, с. 24]. «Якщо придивитися до літературної форми, з якою зустрічаємось у апофегмі, то зовнішня форма відповідає внутрішній. Слід наголосити, що у тексті безпосередньо есплікується досвід» [там само, с. 24].

(24) *Wir brauchen nichts als einen wachsamem Sinn.*

(25) *Unser Werk ist Holz verbrennen.*

Для нашого дослідження релевантним є визначення Є.Є. Іванова, вважаємо апофегму афористичним висловленням, з повчальним/декларативним змістом. Відправним критерієм відмінності від хрії (вони обидві мають пряму мову) вважати мемо ситуативність, котра типова для хрії і не характерна для апофегми. Слід наголосити про спільні риси з максимою. Пряма мова у складі апофегми, якщо вона розглянута як окреме висловлення та містить моралістичні / повчальні ознаки, є максимою.

(26) *Dies ist der Mose, der zu den Söhnen Israels sprach: „Einen Propheten wie mich wird euch Gott aus den Brüdern erwecken“.*

Таким чином, максима, сентенція, гнома, апофегма та хрія є різновидами афоризму. Дослідники вважають гному, хрію та апофегму історичними різновидами афоризму. Максима та сентенція займають проміжний статус між прислів'ям та афоризмом, та позначають коротко сформульований практичний досвід та загальний життєвий закон та принцип поведінки, відповідно. Перспективою дослідження є аналіз та порівняли характеристики максими з прислів'ями та велеризмами, їх функціонування у пареміологічному фонді, оскільки максима має вагому низку схожих ознак із прислів'ям та велеризмом і за певних умов може розглядатися і у пареміологічному фонді.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гаспаров М.Л. Афоризм. Гнома. Максима. Сентенція. Хрія / М.Л. Гаспаров // Языковая природа афоризма. Очерки и извлечения : пособие / сост., общ. ред., предсл. и вступ. ст. Е.Е. Иванова; пер. с бел. Е.Е. Иванова, С.Ф. Ивановой. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. – С. 164–165.
2. Дядечко Л.П. Крылатые слова как объект лингвистического описания: история и современность / Л.П. Дядечко. – К. : Изд-во Киев. ун-та, 2002. – 293 с.
3. Иванов Е.Е. Из истории изучения языковой природы афоризма (XIX – первая половина XX вв.) / Е.Е. Иванов / Языковая природа афоризма. Очерки и извлечения : пособие / сост., общ. ред., предсл. и вступ. ст. Е.Е. Иванова; пер. с бел. Е.Е. Иванова, С.Ф. Ивановой. – Могилев : МГУ им. А.А. Кулешова, 2001. – С. 440 с.
4. Оніщенко Н.А. Ептоніми як засіб формування комунікативної компетенції: когнітивно-дискурсивний підхід / Н.А. Оніщенко // Сучасні фундаментальні теорії та інноваційні практики навчання іноземної мови у вузі : кол. монографія ; під ред. В.Г. Пасинок. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2013. – С. 191–218.
5. Пермяков Г.Л. Основы структурной паремологии / Г.Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 237 с.
6. Рехлова О.А. К вопросу определения афоризма в современной российской филологии / О.А. Рехлова // Вестник КГТУ. Вып. 41 : Культура и образование. – Красноярск, 2006. – С. 184–187.
7. Садовая Г.Г. Языковая природа и стилистические функции сентенции (на материале английского языка) : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. филол. наук / Г.Г. Садовая. – М., 1976. – 23 с.
8. Эстетика. Теория литературы. Энциклопедический словарь терминов. – Астрель : АСТ, 2003. – 576 с.
9. Dodel F. Das Sitzen der Wüstenvater: eine Untersuchung anhand der Apophthegmata Patrum / F. Dodel. – Freiburg, Schweiz : Univ.-Verl., 1997. – 87 S.
10. Fleischer W. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache / W. Fleischer. – Tübingen : Narr, 1997. – 299 S.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

9. Das Neue Testament [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.gott-und-christus.de/download/GreberNTs>
10. Goethe J.W. Maximen und Reflexionen [Електронний ресурс] / J.W. Goethe. – Режим доступу : <http://www.google.com.ua/url>